

«Οι ιδιαιτερότητες στη διδασκαλία του διαδικτύου σε ενήλικες παλιννοστούντες και μετανάστες»

Αθηνά Τραψιώτη¹, Πετρούλα Τραψιώτη²

¹ Εκπαιδευτικός Πληροφορικής, ΜΔΕ Πληροφορικής, ΜΔΕ Εκπαίδευσης
Ενηλίκων
trapsiot@sch.gr

² Δασκάλα, Εκπαιδευτρια Ενηλίκων
ptrapsio@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εκπαίδευση και κατάρτιση ευάλωτων κοινωνικών ομάδων όπως είναι οι παλιννοστούντες και μετανάστες στοχεύει στην οικονομική και κοινωνική τους ένταξη. Οι ιδιαιτερότητες στον τρόπο με τον οποίο μαθαίνουν οι ομάδες αυτές έχουν διπλή όψη: Από τη μία πλευρά αποτελούν ομάδες ενηλίκων και ως εκ τούτου θα πρέπει κατά τη διδακτική πράξη να γίνονται σεβαστές οι ιδιαιτερότητες μάθησης ενηλίκων. Από την άλλη πλευρά θα πρέπει να γίνονται σεβαστές οι αρχές της διαπολιτισμικότητας ώστε να εντοπίζονται οι βασικοί παράγοντες που μπορεί να δημιουργήσουν μαθησιακά εμπόδια καθώς και τα στοιχεία εκείνα που μπορούν να επηρεάσουν θετικά τη διδασκαλία. Καθοριστικό ρόλο στο σχεδιασμό της διδακτικής πράξης που απευθύνεται σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες παίζει το εκπαιδευτικό αντικείμενο. Οι Τεχνολογίες της Πληροφορικής και των Επικοινωνιών (ΤΠΕ) αποτελούν ένα θεματικό πεδίο που συναντάται συχνά τόσο στην τυπική εκπαίδευση όσο και στη δια βίου εκπαίδευση και κατάρτιση. Η γνώση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των ομάδων αυτών, η χρήση ενδεδειγμένων εκπαιδευτικών τεχνικών και η κατανόηση της ιδιαιτερότητας του ρόλου του εκπαιδευτή πληροφορικής βελτιώνει σημαντικά τα μαθησιακά αποτελέσματα.

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται οι ιδιαιτερότητες μάθησης ενηλίκων και ευάλωτων κοινωνικά ομάδων. Επίσης προτείνονται εκπαιδευτικές τεχνικές κατάλληλες για τη διδασκαλία της Πληροφορικής και των Επικοινωνιών στις ομάδες αυτές. Ακόμη παρουσιάζεται μια μελέτη περίπτωσης διδασκαλίας στην εκπαιδευτική ενότητα «Διαδίκτυο» σε παλιννοστούντες και μετανάστες και το σχέδιο μαθήματος για την ενότητα αυτή. Επίσης παρουσιάζεται μια εμπειρική μελέτη που αφορά στη διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευόμενων σχετικά με την εκπαιδευτική ενότητα που διδάχθηκαν. Η ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ήταν ερωτηματολόγια και ημιδομημένες συνεντεύξεις. Η επεξεργασία των ερευνητικών δεδομένων της παραπάνω εμπειρικής μελέτης είχε ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν το έντονο ενδιαφέρον αλλά και σημεία τεχνοφοβίας για το εκπαιδευτικό αντικείμενο, την προτίμηση σε συμμετοχικές τεχνικές και πρακτική άσκηση.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Διδακτική Πληροφορικής, ΤΠΕ, Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, Εκπαίδευση Ενηλίκων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μετανάστευση είναι στενά συνδεδεμένη με την ιστορία της ανθρωπότητας. Στις μέρες μας λόγω της παγκοσμιοποίησης και της υπάρχουσας οικονομικό – κοινωνικής κατάστασης, παρατηρείται μια ένταση του μεταναστευτικού φαινομένου.

Στη χώρα μας, ιδιαίτερα μετά το 1989, παρατηρήθηκε μια αθρόα εισροή μεταναστών, προσφύγων και ομογενών. Η ένταξη των ατόμων αυτών στην ελληνική πραγματικότητα δρομολόγησε αλλαγές τόσο στη χώρα μας (θεσμικό και νομικό πλαίσιο κτλ.) όσο και στα ίδια τα άτομα (ατομική κουλτούρα, καθημερινή ζωή, νοοτροπία κτλ.).

Στην προσπάθεια ομαλής ένταξης των παλιννοστούντων και μεταναστών στη νέα πραγματικότητα, σημαντικός είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης. Πολλοί φορείς τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης και κατάρτισης (Διαπολιτισμικά σχολεία, Σχολεία δεύτερης ευκαιρίας- ΣΔΕ, Κέντρα εκπαίδευσης ενηλίκων - ΚΕΕ, Κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης - ΚΕΚ κτλ.) υλοποιούν εκπαιδευτικές δράσεις προσαρμοσμένες στις ανάγκες των ομάδων αυτών. Κύριος στόχος των δράσεων αυτών είναι η ένταξη των παλιννοστούντων και μεταναστών στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία και το εργατικό δυναμικό με την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, τις νέες τεχνολογίες κτλ.

Ωστόσο οι ιδιαιτερότητες των ομάδων αυτών καθιστούν ιδιαίτερα δύσκολο το εκπαιδευτικό έργο.

Η επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων και άρα η ενίσχυση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας των εκπαιδευτικών δράσεων που απευθύνονται στις ομάδες αυτές σχετίζεται άμεσα με την υιοθέτηση κατάλληλων εκπαιδευτικών τεχνικών προσαρμοσμένων στα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες των ομάδων αυτών. Επίσης η χρήση κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού και η αλλαγή του ρόλου του εκπαιδευτή συμβάλλει καθοριστικά στη μεγιστοποίηση των μαθησιακών αποτελεσμάτων των δράσεων αυτών.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζει η διδασκαλία των ΤΠΕ σε ευάλωτες ομάδες ενηλίκων παλιννοστούντων και μεταναστών. Επίσης παρουσιάζεται μια μελέτη περίπτωσης διδασκαλίας του διαδικτύου σε ενήλικες παλιννοστούντες και μετανάστες.

Στη συνέχεια της εργασίας αυτής παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο περιγράφονται οι εννοιολογικοί προσδιορισμοί, οι ιδιαιτερότητες μάθησης ενηλίκων και ευάλωτων ομάδων. Επίσης περιγράφονται καλές πρακτικές διδασκαλίας του θεματικού πεδίου της πληροφορικής. Κατόπιν περιγράφεται μια μελέτη περίπτωσης διδασκαλίας της εκπαιδευτικής ενότητας «Μηχανές αναζήτησης» σε ενήλικους παλιννοστούντες και μετανάστες.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ

Ως παλιννοστούντες αναφέρονται οι ομογενείς επαναπατρισθέντες. Η τρέχουσα χρήση του όρου αναφέρεται τόσο σε Έλληνες γηγενείς οι οποίοι έχουν φύγει στο εξωτερικό και επιστρέφουν, σε Έλληνες δεύτερης ή τρίτης γενιάς που έχουν γεννηθεί ή και ζήσει στο εξωτερικό και έρχονται να μείνουν στην Ελλάδα, αλλά και σε Έλληνες της ευρύτερης ελληνικής ομογένειας οι οποίοι κατάγονται από πληθυσμούς που έχουν μεταναστεύσει σε προηγούμενους αιώνες στο εξωτερικό (ΥΠΑΚΠ, 2006).

Ο όρος μετανάστης χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει α) αυτόν που εγκαταλείπει έναν τόπο της χώρας του για να μείνει σε έναν άλλο τόπο στην ίδια χώρα (εσωτερικός μετανάστης) και β) αυτόν που εγκαταλείπει τη χώρα του για να εγκατασταθεί σε μια ξένη χώρα (εξωτερικός μετανάστης) (Βικιπαίδεια, 2009). Επίσης μπορεί να γίνεται διαχωρισμός με βάση το λόγο μετανάστευσης (οικονομικός, οικολογικός κτλ.) (Βεντούρα, 1994), ((ΥΠΑΚΠ, 2006).

Παρακάτω γίνεται μια αναφορά στους φορείς που παρέχουν εκπαίδευση και κατάρτιση στην Ελλάδα σε παλιννοστούντες και μετανάστες:

Οι τάξεις υποδοχής, και τα σχολεία Διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι οι σχολικές δομές, Α/θμιας και Β/θμιας εκπαίδευσης, που έχουν ως αποστολή την υποδοχή και ένταξη αλλοδαπών, παλιννοστούντων και μεταναστών μαθητών ηλικίας 9 έως 17 ετών. Οι πρώτες τάξεις υποδοχής ιδρύθηκαν το 1980 και αφορούσαν παιδιά ελλήνων μεταναστών που επαναπατρίστηκαν από τη Γερμανία. Το 1996, λόγω της συνεχούς αύξησης των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών, κύρια από χώρες της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης και την Αλβανία, ψηφίστηκε ο νόμος 2413 για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση με σκοπό τη λειτουργία, σχολικών μονάδων Α/θμιας και Β/θμιας εκπ/σης για την παροχή εκπαίδευσης σε νέους με ιδιαίτερα κοινωνικά, πολιτιστικά και μορφωτικά χαρακτηριστικά (Λαπαβίτσας, 2007).

Το 1997 θεσμοθετούνται στην Ελλάδα τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας – ΣΔΕ (άρθρο 5, ν. 2525/1997). Κοινός στόχος όλων των ΣΔΕ είναι η προώθηση της απασχόλησης και της κοινωνικής προσαρμογής νέων ανθρώπων, ανειδίκευτων, που δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και δεν έχουν τα απαιτούμενα από την αγορά εργασίας προσόντα και δεξιότητες. Απευθύνονται σε πολίτες 18 ετών και άνω, οι οποίοι δεν έχουν ολοκληρώσει την κατώτερη βαθμίδα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Το πρόγραμμα σπουδών των Σ.Δ.Ε. διαφοροποιείται σημαντικά από τα αντίστοιχα της τυπικής εκπαίδευσης, κυρίως ως προς τις αρχές, το περιεχόμενο, τη διδακτική μεθοδολογία και την αξιολόγηση των εκπαιδευομένων και έχει ως στόχο την απόκτηση βασικών γνώσεων-δεξιοτήτων (γραφή, ανάγνωση, αριθμητικοί υπολογισμοί, γνώση μιας ξένης γλώσσας και η χρήση Η/Υ).

Ακόμη, η Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης (Γ.Γ.Δ.Β.Μ.) του Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων είναι ο εθνικός επιτελικός φορέας ο οποίος συγκροτεί δομές και σχεδιάζει, συντονίζει και υποστηρίζει προγράμματα και δράσεις στον τομέα της διά βίου μάθησης. Σε εφαρμογή αυτής της στρατηγικής ιδρύονται Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων

(Κ.Ε.Ε.). Η λειτουργία των Κ.Ε.Ε. υποστηρίζεται και προωθείται από το Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Ι.Δ.ΕΚ.Ε.). Πολλά από τα προγράμματα του ΚΕΕ απευθύνονται σε παλιννοστούντες και μετανάστες και έχουν ως εκπαιδευτικό στόχο την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, την κατάρτιση στις ΤΠΕ κτλ.

Τα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης – ΚΕΚ (ιδιωτικά και δημόσια) είναι εκπαιδευτικοί οργανισμοί που απευθύνονται σε άνεργους αλλά και εργαζόμενους και έχουν σκοπό την κατάρτισή τους σε διάφορους τομείς (πχ. θέματα τεχνολογιών αιχμής, εκμάθηση ελληνικής γλώσσας, ΤΠΕ κτλ.)

Οι παλιννοστούντες και μετανάστες που αποφασίζουν να συμμετέχουν ως εκπαιδευόμενοι σε επιμορφωτικές δράσεις που υλοποιούνται από τους παραπάνω φορείς αντιμετωπίζουν πολλά μαθησιακά προβλήματα που οφείλονται εν μέρει στις δυσκολίες και τα προβλήματα που συναντούν στην ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία. Οι δυσκολίες αυτές αφορούν στη διαπολιτισμική επικοινωνία τους όπως πχ. η ανεπαρκής γνώση της ελληνικής γλώσσας και κουλτούρας. Ακόμη, στην καθημερινή τους ζωή είναι πιθανόν να αντιμετωπίζουν προβλήματα προκατάληψης και περιθωριοποίησης από τους ντόπιους καθώς επίσης και άγνοια του τρόπου συναναστροφής με διάφορους φορείς και δημόσιες υπηρεσίες. Επίσης, συχνά υπάρχουν και προβλήματα εργασιακής και οικονομικής φύσης όπως ανεργία, υποαπασχόληση, ανασφάλιστη εργασία, έλλειψη υγειονομικής κάλυψης κτλ. (ΥΠΑΚΠ, 2006).

Όλα τα παραπάνω προβλήματα θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τους υπεύθυνους σχεδιασμού και υλοποίησης της εκπαίδευσης – κατάρτισης δηλ. εκπαιδευτές, δημιουργούς εκπαιδευτικού υλικού κτλ., και να αντιμετωπίζονται κατά το δυνατόν ώστε να μην αποτελούν ανυπέρβλητα μαθησιακά εμπόδια.

ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ

Είναι κοινά αποδεκτό ότι οι ενήλικες έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά όπως τάση για αυτοκαθορισμό, πολλά καθήκοντα και δεσμεύσεις, πλήθος εμπειριών και γνώσεων. Επίσης οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι έχουν διαμορφωμένες στάσεις και τρόπο με τον οποίο μαθαίνουν (μαθησιακό μοντέλο).

Για τον λόγο αυτό οι ενήλικες που συμμετέχουν ως εκπαιδευόμενοι σε μια εκπαιδευτική διαδικασία επιθυμούν να λαμβάνεται υπόψη η γνώμη τους στη λήψη αποφάσεων κατά το σχεδιασμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Επίσης, επιτυγχάνονται καλύτερα μαθησιακά αποτελέσματα όταν αξιοποιούνται οι υπάρχουσες γνώσεις και εμπειρίες τους πχ. στην επιλογή οικείων παραδειγμάτων ή δραστηριοτήτων σχετικές με τα ενδιαφέροντά τους. Ακόμη είναι σημαντικό για του ενήλικες να δίνονται κίνητρα για συμμετοχή στη μαθησιακή διαδικασία και να είναι προφανές που και πόσο θα ωφεληθούν από τους εκπαιδευτικούς στόχους. Επίσης, καθ' όσον οι ενήλικες έχουν συγκεκριμένους χρονικούς περιορισμούς και καθήκοντα που προκύπτουν από τους πολλαπλούς ρόλους που αναλαμβάνουν είναι σημαντική η σύνδεση των

εκπαιδευτικών στόχων με τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες ώστε να νιώθουν πως «δεν χάνουν τον χρόνο τους». Ακόμη, είναι σημαντικό στην εκπαιδευτική διαδικασία να χρησιμοποιούνται συμμετοχικές τεχνικές ώστε να αυξάνεται η αυτενέργεια των εκπαιδευομένων, να αποκτούν χρήσιμη εμπειρία και να μεγιστοποιούνται τα μαθησιακά αποτελέσματα. Τέλος η δημιουργία καλού κλίματος μέσα στην τάξη και η εκπόνηση ομαδικών δραστηριοτήτων αυξάνει την αυτοπεποίθηση των εκπαιδευόμενων (Κόκκος και Λιοναράκης, 1998), (Κόκκος, 1999), (Rogers, 1999).

Επίσης, το εκπαιδευτικό υλικό θα πρέπει να καθοδηγεί τον εκπαιδευόμενο και να δίνει πολύτιμη ανάδραση. Ακόμη, ο εκπαιδευτής ενηλίκων γίνεται καθοδηγητής και εμπυχωτής - μέντορας του εκπαιδευόμενου.

Οι ενδεδειγμένες διδακτικές μέθοδοι που προτείνονται από τη βιβλιογραφία (Rogers, 1999), (Courau, 2000) είναι η ομαδοκεντρική διδασκαλία, ο ελεύθερος διάλογος, ο καταϊγισμός ιδεών, η συνεργατική διδασκαλία (team teaching, collaborative teaching), η μέθοδος project κ.ά. (ΙΔΕΚΕ, 2010).

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΣΕ ΕΝΗΛΙΚΕΣ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

Η διδασκαλία μαθημάτων πληροφορικής (που συνήθως αποσκοπεί στην επίτευξη εκπαιδευτικών στόχων σε επίπεδο γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων, σύμφωνα με την ταξινόμια Bloom, γίνεται κυρίως με συμμετοχικές τεχνικές (ΥΠΑΚΠ, 2006). Πιο συγκεκριμένα επιλέγονται οι τεχνικές της *συζήτησης*, της *επίδειξης* και της *ομαδικής εργασίας* όταν οι στόχοι αφορούν την απόκτηση γνώσεων. Όταν οι στόχοι αποβλέπουν στην απόκτηση συγκεκριμένων δεξιοτήτων επιλέγεται αντίστοιχα η εκπαιδευτική τεχνική της *πρακτικής άσκησης* και της *μελέτης περίπτωσης*. Εάν οι επιδιωκόμενοι στόχοι αποβλέπουν στην υιοθέτηση συγκεκριμένων στάσεων τότε επιλέγεται η τεχνική της *συζήτησης* και των *ερωτήσεων – απαντήσεων* (Χασάπης, 2000), (ΥΠΑΚΠ, 2006).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΚΑΤΑΡΤΙΖΟΝΤΑΣ ΕΝΗΛΙΚΕΣ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Παρακάτω δίνονται πληροφορίες που αφορούν σε ένα πρόγραμμα προκατάρτισης – εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας για παλινοστούντες και μετανάστες που υλοποιήθηκε στην Ημαθία. Επίσης γίνεται ένας αναλυτικός σχολιασμός της διαδικασίας που ακολουθήθηκε κατά τη διδασκαλία της εκπαιδευτικής ενότητας «Διαδίκτυο – Μηχανές Αναζήτησης». Στη συνέχεια δίνεται το σχέδιο μαθήματος που ακολουθήθηκε. Ακόμη, περιγράφεται μια εμπειρική μελέτη στην οποία διερευνώνται οι απόψεις των επιμορφούμενων σχετικά με τον τρόπο διδασκαλίας της ενότητας αυτής.

Το εν λόγω επιμορφωτικό πρόγραμμα προκατάρτισης έχει τίτλο «Προγράμματα εκμάθησης ελληνικής γλώσσας σε πιστοποιημένα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ) για ανέργους παλινοστούντες – μετανάστες – πρόσφυγες» και υλοποιήθηκε το χρονικό διάστημα Σεπτέμβρης

2009 έως Ιανουάριος 2010 σε Ιδιωτικό ΚΕΚ στη Βέροια. Την ομάδα εκπαιδευόμενων αποτέλεσαν 20 παλιννοστούντες και μετανάστες από την πρώην Σοβιετική ένωση και την Αλβανία. Η διάρκεια του προγράμματος ήταν 300 ώρες και κύριος σκοπός του ήταν η απόκτηση γλωσσικής επάρκειας των εκπαιδευόμενων στην ελληνική γλώσσα (πιστοποιητικό Β' ελληνομάθειας). Η θεματολογία του προγράμματος αφορούσε εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας (καθημερινή ζωή, ταξίδια, εργασία, γνωριμία με τον τόπο μου, δημόσιες υπηρεσίες κτλ.). Επίσης οι εκπαιδευόμενοι καταρτίστηκαν (30 ώρες) στην πληροφορική, στα παρακάτω αντικείμενα:

- Χειρισμός ΗΥ (10 ώρες)
- Κειμενογράφος (10 ώρες)
- Διαδίκτυο (10 ώρες).

Οι περισσότεροι εκπαιδευόμενοι (90%) ήταν αρχάριοι και δεν είχαν ξαναδουλέψει με ΗΥ. Κάθε εκπαιδευόμενος είχε αποκλειστική χρήση του ΗΥ και η διάταξη της αίθουσας (σε Π) επέτρεπε τη χρήση πίνακα και προβολέα. Λόγω της έλλειψης εμπειρίας στη χρήση ΗΥ, θεωρήθηκε καλό από την εκπαιδευτριά να γίνει επιλογή και παρουσίαση – διδασκαλία σε βασικές μόνο δυνατότητες του παραπάνω λογισμικού (Χειρισμός ΗΥ: επιφάνεια εργασίας, αρχεία – φάκελοι, Κειμενογράφος: βασική μορφοποίηση χαρακτήρων και παραγράφων, Διαδίκτυο: περιβάλλον φυλλομετρητή, μηχανές αναζήτησης.)

Τα κύρια προβλήματα – μαθησιακά εμπόδια που παρουσιάστηκαν κατά την εκπαιδευτική διαδικασία ήταν τα ακόλουθα:

- Ανεπαρκής γνώση ελληνικής γλώσσας: Οι εκπαιδευόμενοι είχαν διαφορετικό επίπεδο γνώσης και κατανόησης της ελληνικής γλώσσας (προφορικό και γραπτό λόγο). Ιδιαίτερο πρόβλημα υπήρχε στον γραπτό λόγο.
- Αδυναμία χρήσης ορολογίας: Οι εκπαιδευόμενοι αντιμετώπισαν δυσκολία στη χρήση ορολογίας πληροφορικής. Επίσης οι εκπαιδευόμενοι δεν είχαν καθόλου εξοικείωση με την αγγλική γλώσσα και ορολογία
- Αδυναμία συγκέντρωσης για μεγάλο διάστημα: Ορισμένοι εκπαιδευόμενοι ήταν κουρασμένοι λόγω οικογενειακών και λοιπών υποχρεώσεων.
- Έλλειψη κοινών βιωμάτων και ενδιαφερόντων: οι εκπαιδευόμενοι δεν είχαν την ίδια κουλτούρα και βιώματα
- Τεχνοφοβία: Οι περισσότεροι εκπαιδευόμενοι δεν είχαν την αυτοπεποίθηση ότι θα τα καταφέρουν.

Τα προβλήματα αυτά αντιμετωπίστηκαν ως εξής:

- Χρησιμοποιήθηκε ελάχιστα η τεχνική της εισήγησης. Οι εκφωνήσεις των δραστηριοτήτων δόθηκαν σε έντυπο με κεφαλαία μεγάλα γράμματα. Πάντα γινόταν εκφώνηση στην τάξη και αναλυτική εξήγηση της δραστηριότητας. Δόθηκαν σημειώσεις και έντυπο υλικό σε κάθε συνάντηση (ώστε να μην καθυστερούν οι εκπαιδευόμενοι στην τήρηση δικών τους σημειώσεων).

Έγινε προσπάθεια έτσι ώστε όσοι δεν μπορούσαν να επικοινωνούν καλά στα ελληνικά να βρίσκονται κοντά σε κάποιον ομόγλωσσό τους.

- Χρησιμοποιήθηκαν ελάχιστα εξειδικευμένοι όροι (ορολογία). Επίσης χρησιμοποιήθηκε προβολέας της οθόνης του ΗΥ για την επίδειξη χρήσης του λογισμικού.
- Χρησιμοποιήθηκε η τεχνική της συζήτησης, των ερωτήσεων και της πρακτικής άσκησης. Επίσης τηρήθηκαν τακτικά μικρά διαλείμματα ξεκούρασης (45 λεπτά στην τάξη, 15 λεπτά διάλειμμα).
- Χρησιμοποιήθηκε εποπτικό υλικό μέσα στην τάξη (πχ. επίδειξη CD). Επίσης χρησιμοποιήθηκαν παραδείγματα από πρόσφατες εμπειρίες (πχ. «Βρείτε στο Διαδίκτυο τα στοιχεία επικοινωνίας του Δήμου Βέροιας ή του εν λόγω ΚΕΚ»). Οι δραστηριότητες ήταν σχεδιασμένες (και ελεγμένες) ώστε να αποφευχθούν δυσάρεστες εκπλήξεις (πχ. επίσκεψη σε ιστοσελίδα με εθνικιστικό, όχι πολιτικώς ορθό περιεχόμενο).
- Τέθηκαν εφικτοί στόχοι και χρησιμοποιήθηκαν ανεξάρτητες (όχι σπονδυλωτές) ασκήσεις. Επίσης οι δραστηριότητες μπορούσαν να καταλήγουν με ένα προϊόν επιβράβευσης («Βρείτε τη συνταγή μαγειρικής από το αγαπημένο σας φαγητό και τυπώστε την»), «Μπράβο σας») ή ένα κατάλληλο ενθαρρυντικό μήνυμα («Ε αυτό ήταν λίγο δύσκολο. Δεν πειράζει, θα το δούμε πάλι αύριο»). Ακόμη, προτιμήθηκε να κάθονται όσοι (λίγοι) γνωρίζουν καλά ΗΥ κοντά σε όσους δεν γνωρίζουν καθόλου.

ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ: ΜΗΧΑΝΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗΣ

Στη συνέχεια δίνεται μια αναλυτική περιγραφή της πορείας διδασκαλίας που ακολουθήθηκε για τη διδασκαλία της εκπαιδευτικής ενότητας «Διαδίκτυο-Μηχανές Αναζήτησης» στα πλαίσια του παραπάνω εκπαιδευτικού προγράμματος.

Οι εκπαιδευτικοί στόχοι της ενότητας αναλύονται σύμφωνα με την ταξινόμια Bloom ως εξής:

Στόχοι επιπέδου Γνώσεων

Οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να:

- Γνωρίζουν τι είναι οι μηχανές αναζήτησης.
- Αναφέρουν και να γνωρίζουν την ηλεκτρονική διεύθυνση δύο τουλάχιστον μηχανών αναζήτησης

Στόχοι επιπέδου Δεξιοτήτων

Οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να:

- Μπορούν να αναζητούν και να βρίσκουν ιστοσελίδες σε μια μηχανή αναζήτησης χρησιμοποιώντας μια λέξη κλειδί.
- Αναζητούν και βρίσκουν τις ιστοσελίδες και τα στοιχεία επικοινωνίας των οργανισμών – φορέων: ΑΣΕΠ, ΟΑΕΔ, ΚΕΠ ΒΕΡΟΙΑΣ, ΔΗΜΟΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

Στόχοι επιπέδου Στάσεων

Οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να:

- Ευαισθητοποιηθούν σε θέματα ασφάλειας δεδομένων, πνευματικών δικαιωμάτων, χρήσης προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο.
- Αναπτύξουν θετική στάση στη χρήση μηχανών αναζήτησης για αναζήτηση και εύρεση ιστοσελίδων.
- Αναπτύξουν θετική στάση στη χρήση μηχανών αναζήτησης για αναζήτηση εργασίας

Παρακάτω δίνονται οι εκπαιδευτικές υποενότητες και η στρατηγική (τεχνικές και μέσα) που προτείνονται για τη διδασκαλία της ενότητας:

Υποενότητα	Θέματα	Διάρκεια Θέματος	Εκπαιδευτικές Τεχνικές	Εκπαιδευτικά Μέσα
1η	1. Εισαγωγή (Τι πληροφορίες μπορούμε να βρούμε στο Διαδίκτυο)	10'	Καταιγισμός ιδεών Ερωτήσεις-απαντήσεις	Πίνακας
2η	2. Τι είναι οι μηχανές αναζήτησης - Χρησιμότητα	10'	Ερωτήσεις / Απαντήσεις, Εισήγηση	Πίνακας, διαφάνειες, προβολέας διαφανειών
3η	3. Περιγραφή διαδικασίας αναζήτησης, παραδείγματα	15'	Επίδειξη	Προβολή της οθόνης του ΗΥ
4η	4. Μηχανές αναζήτησης (πχ. google, yahoo etc)	15'	Πρακτική άσκηση Επίδειξη	Έντυπο άσκησης προβολέας οθόνης ΗΥ
5η	5. Επιλογή κατάλληλων λέξεων κλειδιών αναζήτησης	20'	Μελέτη περίπτωσης, συζήτηση	Πίνακας, προβολέας οθόνης ΗΥ
6η	Θέματα ασφάλειας δεδομένων, πνευματικών δικαιωμάτων	10'	Συζήτηση, Ερωτήσεις - απαντήσεις	διαφάνειες, προβολέας διαφανειών
7η	6. Ολοκλήρωση/ σύνοψη	10'	Εισήγηση	Πίνακας

Πίνακας 1: Σχέδιο μαθήματος «Μηχανές Αναζήτησης»

Σχόλια πάνω στην επιλογή των εκπαιδευτικών τεχνικών

Το μαθησιακό στάδιο της πρώτης υποενότητας θα χαρακτηριζόταν ως μαθησιακό στάδιο «παιχνιδιού». Στο στάδιο αυτό χρησιμοποιείται η τεχνική του καταιγισμού ιδεών και επιδιώκεται η πρόκληση του ενδιαφέροντος των εκπαιδευομένων για το θέμα διδασκαλίας. Για το λόγο αυτό επιδιώκεται ο προβληματισμός και ο αιφνιδιασμός του ακροατηρίου (Γράφουμε στον πίνακα τον όρο «Μηχανές αναζήτησης» και προσεγγίζουμε το θέμα με ερωτήσεις: «Τι σας θυμίζει ο όρος; Έχετε την περιέργεια να μάθετε κάτι πχ. Ποιος κάνει το καλύτερο ρεβανί στη Βέροια; Μήπως μπορεί να μας απαντήσει το διαδίκτυο;»). Χρησιμοποιείται πίνακας διότι είναι άμεσα διαθέσιμος και εύχρηστος. Οι ερωτήσεις-απαντήσεις επιτείνουν τον προβληματισμό, την κριτική ικανότητα και την άμεση εμπλοκή και δραστηριοποίηση των εκπαιδευομένων (οι τεχνικές αυτές κατατάσσονται στις κατηγορίες των τεχνικών διερεύνησης και επίδειξης).

Στη δεύτερη και τρίτη υποενότητα (στάδιο «κατανόησης της ύλης») χρησιμοποιούνται ερωτήσεις απαντήσεις για την λεπτομερή προσέγγιση του θέματος. Κατόπιν χρησιμοποιούνται μέθοδοι παρουσίασης (εισήγηση με διαφάνειες και επίδειξη). Οι διαφάνειες και ο προβολέας οθόνης ΗΥ είναι απαραίτητος ώστε να συγκρατείται το ενδιαφέρον των εκπαιδευομένων (μέσω της εικόνας και του ήχου).

Στην τέταρτη υποενότητα (στάδιο διερεύνησης και εφαρμογής) χρησιμοποιείται πρακτική άσκηση ώστε να δραστηριοποιηθούν οι εκπαιδευόμενοι, να βελτιωθεί το «κλίμα» της τάξης και να αναπτυχθεί πνεύμα συνεργασίας. Επιλέγουμε θέματα που είναι οικεία και ενδιαφέρουν τους εκπαιδευόμενους πχ. *Αναζητούμε φωτογραφίες και τον προσδιορισμό σε χάρτη της περιοχής όπου ζούσε ο εκπαιδευόμενος πριν έρθει στην Ελλάδα* (η άσκηση αυτή κεντρίζει πολύ το ενδιαφέρον των εκπαιδευομένων). Εφόσον υπάρχει συναίνεση από τους εκπαιδευόμενους μπορούμε να χρησιμοποιούμε ως κλειδιά αναζήτησης λέξεις από διάφορες γλώσσες.

Η πέμπτη υποενότητα περιέχει μια μελέτη περίπτωσης (τεχνική εφαρμογής): *αναζήτηση χρήσιμων πληροφοριών από την ιστοσελίδα του ΟΑΕΔ*. Η μελέτη περίπτωσης βοηθά στην κατανόηση και πρακτική εμπέδωση όσων μελετήθηκαν. Επίσης βοηθά στην άμεση εμπλοκή των εκπαιδευομένων και στην κατεύθυνση μετασχηματισμού στάσεων. Στο σημείο αυτό μπορούμε να καθοδηγήσουμε τους εκπαιδευόμενους σε μια *αυθεντική περίπτωση επικοινωνίας* (πχ. *Να στείλουν μήνυμα οι εκπαιδευόμενοι ζητώντας πληροφορίες για επικείμενα προγράμματα κατάρτισης από τον ΟΑΕΔ*).

Στο έκτο στάδιο χρησιμοποιείται συζήτηση και ερωτήσεις-απαντήσεις. Η συζήτηση βοηθά στην υιοθέτηση των επιθυμητών στάσεων και οι ερωτήσεις-απαντήσεις επιτείνουν τον προβληματισμό, την κριτική ικανότητα και την άμεση εμπλοκή και δραστηριοποίηση των εκπαιδευομένων

Στο τελευταίο στάδιο χρησιμοποιείται εισήγηση διότι είναι ένας κομψός τρόπος να γίνει μια σύντομη σύνοψη.

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ο κύριος σκοπός της εμπειρικής μελέτης που διενεργήθηκε και περιγράφεται παρακάτω αφορά στη διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευόμενων (τόσο πριν όσο και μετά την επιμόρφωση) σχετικά με το ενδιαφέρον τους για το αντικείμενο της επιμόρφωσης, τους φόβους που τυχόν έχουν και τις επιθυμητές εκπαιδευτικές τεχνικές.

Πιο συγκεκριμένα διερευνάται:

- *Τι θα ήθελαν οι εκπαιδευόμενοι να μάθουν σχετικά με το διαδίκτυο (πχ. πώς να επικοινωνούν, πως να αναζητούν πληροφορίες για εργασία, χόμπι, διασκέδαση κτλ.)*
- *Τι φοβούνται περισσότερο από την εκπαίδευσή τους στους ΗΥ*
- *Πως θα ήθελαν να διδαχθούν ΗΥ (δουλεύοντας ατομικά ή ομαδικά)*
- *Τι προτιμούν να μάθουν (θεωρία ή πρακτικές εφαρμογές – ασκήσεις με τον ΗΥ)*

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε βασίστηκε στη συλλογή και επεξεργασία ποσοτικών κυρίως ερευνητικών δεδομένων και κατατάσσεται στις ποσοτικές έρευνες (Bird και συν., 1999).

Η συλλογή των ερευνητικών δεδομένων έγινε με τη χρήση ερωτηματολογίων προς τους ερωτώμενους επιμορφούμενους.

Τα ερωτηματολόγια περιείχαν δύο τύπου ερωτήσεις: κλειστού και ανοικτού τύπου. Σε ότι αφορά τις ερωτήσεις κλειστού τύπου (που ήταν και οι περισσότερες) χρησιμοποιήθηκαν απαντήσεις στην ονομαστική κλίμακα Ναι - Όχι. Οι ερωτήσεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν διότι η ποσοτικοποίηση των αντίστοιχων απαντήσεων στα ερωτηματολόγια και η στατιστική τους επεξεργασία μπορεί να θεωρηθεί αντικειμενική εφόσον δεν υπεισέρχονται υποκειμενικοί παράγοντες και προσωπικές κρίσεις των ερευνητών στην ανάλυση ή επεξεργασία των αποτελεσμάτων. Ακόμη, η χρήση ερωτήσεων κλειστού τύπου συνέτεινε στην εξοικονόμηση χρόνου κατά την επεξεργασία των απαντήσεων αλλά και κατά την συμπλήρωσή του αυξάνοντας την ανταπόκριση στην έρευνα. Παρ' όλ' αυτά σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκαν και ερωτήσεις ανοικτού τύπου για τη βαθύτερη διερεύνηση κάποιων θεμάτων που αφορούσαν την επιμόρφωση (Cohen και Manion, 1997).

Για την αύξηση της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας της έρευνας επιχειρήθηκε τριγωνοποίηση των αποτελεσμάτων με τη διενέργεια ομαδικών ημιδομημένων συνεντεύξεων με τους εκπαιδευόμενους και συζήτηση πάνω στα θέματα που διαπραγματεύτηκε το ερωτηματολόγιο.

Η διαδικασία υλοποίησης της έρευνας αρχικά περιελάμβανε τη διενέργεια πιλοτικής έρευνας (συνέντευξη σε με ένα στέλεχος του προγράμματος και έναν εκπαιδευόμενο) με σκοπό την τελική διαμόρφωση των ερωτηματολογίων.

Η έρευνα διεξήχθη τον Ιανουάριο 2010. Στην έρευνα κλήθηκαν ως αξιολογητές 19 άτομα που συμμετείχαν ως επιμορφούμενοι στην επιμόρφωση. Το ποσοστό ανταπόκρισης στην έρευνα ήταν 95%.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Σε ότι αφορά τις απαντήσεις των εκπαιδευόμενων για τις απόψεις τους **πριν** την επιμόρφωση:

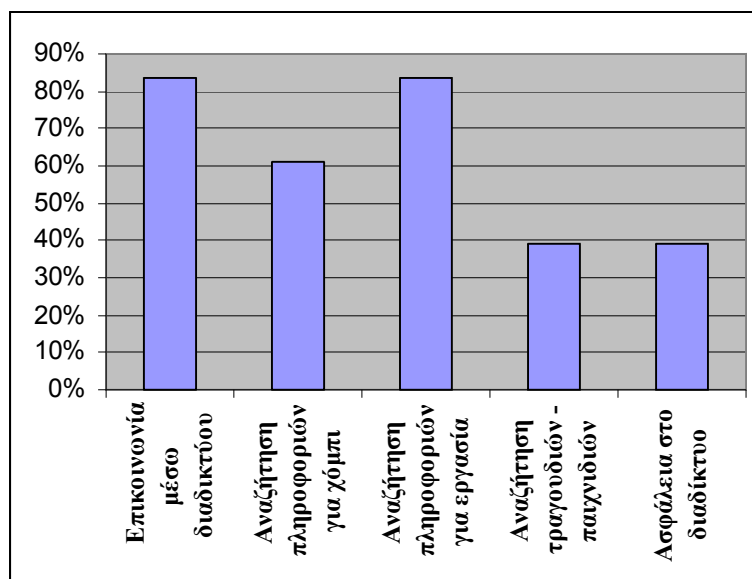
Οι εκπαιδευόμενοι κατά 85% ενδιαφέρονται να μάθουν πώς να επικοινωνούν (μέσω του διαδικτύου) χρησιμοποιώντας το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο. Επίσης ενδιαφέρονται, σε ποσοστό 85%, να αναζητούν πληροφορίες για εργασιακά θέματα (μικρές αγγελίες κτλ.). Σε μικρότερο ποσοστό ενδιαφέρονται να χρησιμοποιήσουν το διαδίκτυο για διασκέδαση (αναζήτηση πληροφοριών για τα χόμπι τους κατά 60%, αναζήτηση τραγουδιών και ηλεκτρονικών παιχνιδιών 40%). Το υψηλό ενδιαφέρον των εκπαιδευόμενων για επικοινωνία μέσω διαδικτύου δικαιολογείται καθόσον το διαδίκτυο προσφέρει υπηρεσίες επικοινωνίας γρήγορα και οικονομικά. Επίσης, το αυξημένο ενδιαφέρον των εκπαιδευόμενων για αναζήτηση εργασίας επιβεβαιώνει το πρόβλημα ανεργίας που βιώνουν.

Οι εκπαιδευόμενοι φοβούνται κατά 60% τη θεματική ενότητα της πληροφορικής διότι είναι αρχάριοι και δεν έχουν άνεση στη χρήση ΗΥ. Οι φόβοι αυτοί συνάδουν με την άποψη που υπάρχει και στη βιβλιογραφία για αισθήματα τεchnοφοβίας σε ενήλικους εκπαιδευόμενους. Ωστόσο οι εκπαιδευόμενοι στο σύνολό τους δηλώνουν ότι τους ενδιαφέρει και επιθυμούν να μάθουν χρήση των ΤΠΕ.

Ακόμη, οι εκπαιδευόμενοι σε μεγάλο ποσοστό (85%) προτιμούν να δουλέψουν ατομικά στο μάθημα του διαδικτύου (και της πληροφορικής γενικότερα). Μάλιστα δηλώνουν ότι εφόσον είναι αρχάριοι είναι προτιμότερο να ασχολείται ο καθένας μόνος του με τον ΗΥ ώστε να εξοικειωθούν σιγά – σιγά στη χρήση του. *(«Τώρα που ναι αρχή μου αρέσει να δουλεύω μόνη μου με το ρυθμό μου. Αργότερα που θα ξέρω καλύτερα υπολογιστές ίσως είναι προτιμότερο να δουλεύουμε σε ομάδες»).*

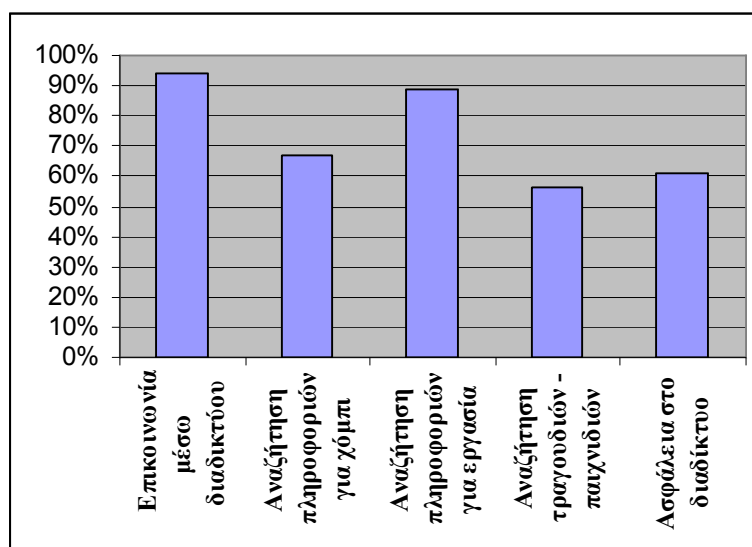
Τέλος, οι εκπαιδευόμενοι δηλώνουν ότι προτιμούν να κάνουν πρακτική άσκηση (100%) από θεωρητική κατάρτιση στο διαδίκτυο (30%). Η επιλογή αυτή συνάδει με τη θεωρία εκπαίδευσης ενηλίκων όπου προτείνονται συμμετοχικές τεχνικές και αυτενέργεια σε τμήματα ενηλίκων εκπαιδευόμενων.

Στην εικόνα 1 βλέπουμε τα εκπαιδευτικά θέματα που ενδιέφεραν τους εκπαιδευόμενους πριν την επιμόρφωση:

Εικόνα 1: Τα εκπαιδευτικά θέματα που ενδιέφεραν τους εκπαιδευόμενους πριν την επιμόρφωση

Οι απόψεις των εκπαιδευόμενων **μετά** την επιμόρφωση συνάδουν με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω. Έτσι, φάνηκε ενδιαφέρον, κατά 95% περίπου, η θεματική ενότητα επικοινωνίας μέσω διαδικτύου και η αναζήτηση πληροφοριών για θέματα εργασίας (90%). Επίσης ενδιαφέρθηκαν για θέματα σχετικά με τα χόμπι τους (67%) και διασκέδασης (αναζήτηση τραγουδιών και παιχνιδιών) κατά 55%. Τα θέματα ασφάλειας στο διαδίκτυο ενδιέφεραν τους εκπαιδευόμενους σε ποσοστό 60% (βλ. εικόνα 2)

Εικόνα 2: Ποια θέματα άρεσαν περισσότερο τους εκπαιδευόμενους από την επιμόρφωση

Επίσης, οι εκπαιδευόμενοι θεωρούν ότι τα θέματα που τους δυσκόλεψαν περισσότερο στη διδασκαλία του διαδικτύου είναι η ορολογία (15%) και η αργή ανταπόκριση του διαδικτύου (80%) ενώ ενδιαφέρονται τόσο για θεωρία (66%) όσο και για πρακτική άσκηση (88%). Η μεγαλύτερη προτίμηση στην πρακτική

άσκηση έναντι της θεωρίας είναι αναμενόμενη σε τμήματα ενήλικων επιμορφούμενων (Κόκκος, 1999), (Rogers, 1999).

Τέλος, οι εκπαιδευόμενοι προτιμούν να δουλεύουν ατομικά στο μάθημα του διαδικτύου (κατά 78%) αλλά και ομαδικά (55%). Το ποσοστό όσων δηλώνουν ότι προτιμούν πλέον να δουλεύουν ομαδικά έχει μεγαλώσει αρκετά σε σχέση με όσα δήλωσαν οι εκπαιδευόμενοι στην αρχή της επιμόρφωσης. Μια πιθανή εξήγηση μπορεί να είναι η αυξημένη εξοικείωση και η μείωση της ανασφάλειας που νιώθουν οι εκπαιδευόμενοι στη χρήση ΗΥ με το πέρας της επιμόρφωσης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία και τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, η διδασκαλία ΤΠΕ σε ενήλικους παλιννοστούντες και μετανάστες οφείλει να έχει τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Στοχοθεσία προσανατολισμένη στην ομαλή ένταξη των εκπαιδευόμενων
- Σεβασμό στη διαπολιτισμική μάθηση: Οι εκπαιδευτές οφείλουν να είναι ενήμεροι για τις πολιτιστικές διαφορές των εκπαιδευομένων και να τις λαμβάνουν υπόψη στον τρόπο διδασκαλίας (NILE, 2005). Επίσης το εκπαιδευτικό υλικό που χρησιμοποιείται να είναι πολυπολιτισμικό και πολυδύναμο (να περιέχει αυθεντικό υλικό όπως λογαριασμοί, προσκλήσεις επιστολές, φωτογραφίες και κείμενα από την πατρίδα τους των εκπαιδευόμενων κτλ.)
- Χρήση συμμετοχικών εκπαιδευτικών τεχνικών και σχεδιασμό της διδασκαλίας σύμφωνα με τις αρχές εκπαίδευσης ενηλίκων

Η διδασκαλία ΤΠΕ σε ενήλικους παλιννοστούντες και μετανάστες παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζουν το εκπαιδευτικό αντικείμενο και οι εκπαιδευόμενοι. Η σημασία όμως του εγχειρήματος είναι μεγάλη και αφορά τους εκπαιδευτές πληροφορικής (σε ΣΔΕ, ΚΕΚ διαπολιτισμικά σχολεία κτλ.), τους εκπαιδευόμενους και το σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας. Η βελτίωση του εκπαιδευτικού αποτελέσματος ενισχύει το ρόλο του εκπαιδευτή, παρέχει σημαντικά εκπαιδευτικά εφόδια στους εκπαιδευόμενους που βοηθούν στην ένταξή τους στο σύγχρονο γίνεσθαι και αξιώνει την εκπαιδευτική κοινότητα επιβεβαιώνοντας το διαπολιτισμικό της χαρακτήρα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ιδιαίτερες ευχαριστίες στα στελέχη του εκπαιδευτικού προγράμματος κ. Βασίλη Λυκοστράτη, Μαρία Χατζηπαυλίδου, Αθηνά Νάντση και στους εκπαιδευόμενους που δέχθηκαν ανιδιοτελώς να συμμετέχουν στην παρούσα έρευνα. Δίχως την προσφορά τους η έρευνα δεν θα ήταν δυνατό να υλοποιηθεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Bird, M. Hammersley, M. Gomm, R. and Woods, P. (1999) *Εκπαιδευτική Έρευνα στην Πράξη: Εγχειρίδιο μελέτης*, Πάτρα:ΕΑΠ
2. Cohen, L. & Manion, L. (1997). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Έκφραση/Μεταίχμιο.
3. Courau, S. (2000). *Τα βασικά εργαλεία του εκπαιδευτή ενηλίκων* Αθήνα: Μεταίχμιο.
4. NILE (2005) «Ανάπτυξη στρατηγικών για τη διαπολιτισμική μάθηση βασισμένη στις ανάγκες και στις εμπειρίες», Διαθέσιμο στο www.intercultural-learning.net Προσπελάστηκε 12/2009
5. Rogers, A.(1999) *Η εκπαίδευση ενηλίκων*, Αθήνα, Μεταίχμιο.
6. Βεντούρα. Λ.(1994) «Μετανάστευση και έθνος, Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις», Ε.Μ.Ν.Ε. – ΜΝΗΜΩΝ, Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας 15, Αθήνα
7. Βικιπαίδεια (2009) *Βικιπαίδεια, ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια*, διαθέσιμο στο el.wikipedia.org/wiki/Μετανάστευση , Προσπελάστηκε 12/2009
8. ΙΔΕΚΕ (2010) *Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας*, Διαθέσιμο στο <http://www.ideke.edu.gr/sde/default.asp>, Προσπελάστηκε 1/2010
9. Κόκκος, .Α, Λιοναράκης, Α. (1998) *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση*, Τόμος Β, Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
10. Κόκκος, Α. (1999) *Εκπαίδευση ενηλίκων: Το πεδίο Οι αρχές Μάθησης Οι συντελεστές*, Τόμος Α, Πάτρα, ,Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
11. Λαπαβίτσας, Κ. (2007) «Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση στις σύγχρονες κοινωνίες», *Εφημερίδα Λαός Βέροιας*, Διαθέσιμο στο www.laosver.gr/news/articles/11277, Προσπελάστηκε 1/2010
12. ΥΑΚΠ, Υπουργείο Απασχόλησης & Κοινωνικής Προστασίας (2006). *Εκπαιδευτικό Υλικό για τους Εκπαιδευτές Θεωρητικής Κατάρτισης*, τομ II, Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών, Αθήνα: ΕΚΕΠΙΣ
13. Χασάπης, Δ. (2000). *Σχεδιασμός, Οργάνωση, Εφαρμογή και αξιολόγηση Προγραμμάτων Επαγγελματικής Κατάρτισης*. Αθήνα: εκδ. Μεταίχμιο.